

Kur'ân'ı Kerîm'de İltifât Sanatı: Faydaları ve Amaçları*

Mahcûb el-Hasen MUHAMMED**

Çev.: Mustafa ŞENTÜRK***, Kasım ALTUNTAŞ****

Özet

Bedîe ulaşmanın ancak onu âdet edinip alışmakla mümkün olduğu ve bazı şairlerin bu konuda dili zorladıkları gerekçesiyle, Kur'ân'ın icâzı üzerine Bedî' ilmini içeren deliller getirmeyi reddeden âlimler bulunmaktadır. O nedenle bu çalışma söz konusu fikri çürütmek için, bedî' yöntemlerinden biri olan İltifât Sanatı'nı inceleyecektir.

Bu çalışma, metin tahlili yöntemiyle, Kur'ân'ın icâz yönlerinden biri üzerindeki örtüyü kaldırıp açmak, lafızlar ile manalar arasındaki sağlam ilişkiyi açığa çıkarmak ve Kur'ân'ın terkibindeki belâgat, incelik ve güzelliği açıklamak için; iltifât sanatının genel ve özel faydalarını kapsamaktadır.

Giriş

Ebû Bekr el-Bâkîllânî (403/1013), bedîe ulaşmanın onu âdet edinip alışmakla mümkün olması ve bedî'in yapmacık olması nedeniyle, Kur'ân'ın icâzı üzerine bedî' çeşitleriyle delil getirmeyi reddetmiştir¹. Rivâyet edilir ki, Bâkîllânî, Ebû Temmâm (231/846) ve bedî' ilminin tekniklerini ihdâs eden diğer bazılarının bunları çokça kullandıklarını ve şiirlerini yapmacık bir şekilde bu tekniklerle süslediklerini belirtmiştir. Şüphesiz onların bu teknikleri çokça kullanarak zorlama yapmaları hoş görülmez ve kabul edilemez bir durumdur. Abdulkâhir Cürçânî de (816/1413) bu durumu ayıplayarak şöyle demiştir: “Şu anki müteahhirinin sözlerinde öyle şeyler bulursun ki, bazen sözün sahibi aşırı sevgiden dolayı bedî' ismine râci işlere yönelir de; anlatmak için konuştuğunu ve açıklamak için söylediğini unuttur”².

* Bu çalışma, Mahcûb el-Hasen Muhammed tarafından, *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdülaziz: el-Âdâb ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye*, sayı: 4, yıl:1411/1991, s. 179-192'de yayınlanan “من فوائد الالتفات ومقاصده في القرآن الكريم” adlı makalenin çevirisidir. Çeviride, lafzî tercüme esas alınmış ve yer yer parantez içi takdirlerde bulunulmuştur (Çev. notu).

** Yrd. Doç. Dr., Kral Abdülaziz Üniversitesi, Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi, Arap Dili Bölümü, Cidde, Suudi Arabistan.

*** Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
msenturk@bayburt.edu.tr

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, SBE, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı,
fb25k@mynet.com

1 Ebû Bekr Muhammed İbn Tayyib el-Bâkîllânî (403/1013), *İcâzü'l-Kur'ân*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 4. bsk., 1397/1978, I/144.

2 Abdulkâhir el-Cürçânî (816/1413), *Esrâru'l-Belâga*, Kahire, s. 13.

Sözde zorlama, yapmacıklık ve bedî'in bütün kısımlarını toplama çabası, manayı bozar ve ağırlaştırır. Ancak anlam bu tekniklerden birini gerektiriyorsa, o zaman lafızla birlikte gelmesi uygun olur; o takdirde söz kınanmaktan çıkar ve makbûl hale gelir. Cürcânî, ekleme ve çıkarma yapmadan, lafzın manaya delâlet ettiği bedî' kısımlarının kullanılmasını şu sözleriyle över: "Özetle sen anlamın talep ettiği, çağırıldığı ve kastettiği şekilde olacak makbul bir azarlama ifadesi ve güzel kaftiyeli bir söz bulamazsın. Öyle ki sen o mana yerine başka bir manayı veya o manadan dönmeyi istemezsin"³.

Kur'an söz konusu olduğunda durum açık ve seçiktir, zira Kur'an gayet mu'ciz ve belîğ bir sözdür. Onun benzerini getirmek beşer tâkatinde değildir. Hiç şüphe yok ki Kur'an'da bulunan bedî' kısımları bunun dışında değildir. Bu bedî' teknikleri, tek ve benzeri olmayan bir nazım üzerinedir ve makamının gereği, maddelelerinin gösterdiği açılardan tercihte bir incelik bulunmaktadır. Burada amaç bizâtihi bu teknikler değildir, zorlama ve yapmacıklık da yoktur. Kim doğrudan bu teknikleri amaç edinerek onlardan bir şeyi kaçırmamak için uğraşır da, sözüne yapmacık ve zorlama bir üslup katarsa; bu yaklaşım Kur'an'ın icâzı üzerine bedî' sanatları ile delil getirmeyi reddetmeye sebep olur ki, bu da kabul edilemez bir durumdur. (Zira) Sırf bunları amaç edinen kimselerin varlığı nedeniyle de, bu sanatların reddedilmesi doğru değildir.

Bununla birlikte Cürcânî, bedî'in kısımlarında zorlama ve yapmacıklığı yermiş, onu çok kullanmayı da ayıplamıştır. O, manayı düzgün aktaran, doğru ve lafızları manalarıyla bağlantılı olan bedî' çeşitlerini övmüştür. Hz. Peygamber'in (sas) hadislerinden ve şiiri ve nesri ile Arapların sözünden verdiği örneklerle bu tarz bedî'i yüceltmıştır. Bunlar bedî'eden daha çok güvenmemizi sağlayan apaçık bir delile işaret eden ve lafızları celbeden örneklerdir. (Cürcânî) Manaya uygun ve onunla uyumlu olan bedî'i terk etmemiştir⁴.

Kur'anî Kerim'de bulunan bedî' kısımlarındaki icâzı anlamak ve Kur'anî fesâhat ve belâgatın zirvesine taşıyan bütün diğer ayırıcı özellikleri açısından Bâkılânî'nin kaçındığı tüm zorlama ve yapmacık durumlardan kurtulmak için; Cürcânî'nin yol gösterdiği bu derinlikli araştırma, kendisinden sonraki araştırmacıları savunmayı amaçlamaktadır.

Bedî' sanatlarından biri de, bu çalışmada konu edindiğimiz İltifât Sanatı'dır. İltifât, söze zerâfet katan, onu güzelleştiren ve durumun gerektirdiği ifadeye uygun bir sanattır. Sözün başından da sonundan da asla düşmez, maksadın gerektirdiği yerde vâki olur.

1. İltifâtın Tanımı

Lügatta (eğmek/bükme/çevirmek anlamındaki) "leyy/الَى" kökünden türe-

³ Cürcânî, *age*, s. 15.

⁴ Cürcânî, *age*, s. 15.

yen iltifât, bir şeyi yöneldiği taraftan başka bir tarafa çevirmektir. لَفَّ الشَّيْءُ, “bir şeyi çevirdim, döndürdüm” demektir. لَفَّ فُلَانًا عَنْ رَأْيِهِ, “filanca'yı görüşünden döndürdüm ve vaz geçirdim” demektir. لَفَّ اللَّحَاءَ عَنِ الشَّجَرَةِ, “ağacın kabuğunu soydum” demektir. لَفَّ الرِّيشَ عَنِ السَّهْمِ, “tüyü oktan döndürdüm”, yani “onu uygun olmayan (ters) bir şekilde artık nasıl olduysa öyle koydum” demektir. Belâgatçilerin dilinde *en zor iltifât*, sözü başka bir üslûba⁵; ilk anlatımdan *konuşma*, *hitâb* ya da *gıyâbî konuşmaya* çevirmektir⁶. Onlar bu en zor iltifâtı altı kısma ayırmışlardır: (Bunlar) *konuşma üslûbundan hitâb üslûbuna veya gıyâbî konuşmaya, hitâb üslûbundan konuşma üslûbuna veya gıyâbî konuşmaya ya da gıyâbî konuşmadan konuşma veya hitâb üslûbuna* geçmektir.

2. İltifâtın Faydaları

2. 1. Genel Olarak Faydaları

İltifât sanatının genel ve özel faydaları vardır. İltifâtın genel fayda ve inceliklerinden söz edenlerden biri, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî'dir (538/1143). Zemahşerî, sözde tek bir üslûptansa iltifât kullanılmasının dinleyicinin ilgisini ve dikkatini canlı ve dinamik tutacağını belirtmiştir. İltifâtın bu şekilde kullanılmasının birçok faydası vardır⁷.

Süyûtî'de (911/1532) Zemahşerî'nin izinden giderek, söze olan ilgiyi artıracacağı, sevildiği için dinleyiciyi bıktırmayacağı, nefisleri celbedeceği ve tek bir üslûbun usandırıcı olacağı gerekçeleriyle iltifâtın faydalarından söz etmiştir⁸.

İbnü'l-Esîr (637/1239), Zemahşerî'nin sözde iltifât sanatı bulunursa bunun dinleyicinin ilgisini artıracacağı, zira tek bir üslûbun dinleyiciyi yoracağı ve dinleyişine dinamizm kazandırmak için başka bir üslûba yöneleceği yönündeki söylediklerini reddedip itiraz etmiştir. (Ona göre) söz fasîh olursa dinleyici usanmaz. Uzun sözde ise bıkkınlık olur. İltifât uzun sözde kullanıldığı gibi, kısa sözde de kullanılır. Bundan dolayı bir üslûptan diğerine ancak bir fayda söz konusu olduğunda geçilir⁹.

İbnü'l-Esîr'in iltifâtın faydaları hakkında söyledikleri, şüphesiz kıymetlidir. Ancak Zemahşerî bunu tamamen ihmal etmemiştir. Genel faydalarından söz etmiş ve sözlerinin sonunda “iltifâtın bu şekilde kullanılmasının birçok faydası da vardır” diyerek, özel faydalarına da temas etmiştir. Nitekim Zemahşerî'nin tefsirinde bu faydaları çokça incelediği ve analiz ettiği görülecektir. Bu demek değildir ki ben burada iltifâtın nefislere hoş gelen, onların ilgisini çeken, yorgunluğu ve bıkkınlığı

5 Bkz. Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî (816/1414), *el-Kâmûsü'l-Muhîr*, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut, “L-f-t” Mad.; Ebu'l-Hasen İbn Zekeriyâ İbnü'l-Fâris (395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Dâru'l-Kütübü'l-İlimiyye, İran, 1401, V/258.

6 Celâlüddin es-Süyûtî (911/1532), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1398/1978, II/109.

7 Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143); *el-Keşşâf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I/64.

8 Süyûtî, *age*, II/109.

9 Ziyâüddin İbnü'l-Esîr (637/1239), *el-Meseli's-Sâir*, Dâru'r-Rufâi, Riyad, II/182-183.

gideren genel faydalarının değerini az göstermeye çalışıyorum. İltifâtın genel faydaları, Belâgat'te ve Kur'ân içcâzında takdîr edilen, yüce bir amaçtır. İltifâtın özel faydaları da önemlidir ve hâlin gerektirdiği şekilde, belâgatın en üst derecesinde gelir. O taktirde Kur'ân'ın içcâzına dâir onlarla da delil getirmek mümkündür.

2. 2. Özel Olarak Faydaları

İltifâtı, Kur'ân'daki sağlam ve belîğ bir üslûb ile temâyüz eden nükte ve manalardan daha çok gösteren bir şey yoktur. Kur'ân, inceliği, sağlamlığı ve güzelliğiyle öne çıkan manayı gösteren bu belâgat yerleri açısından zengindir. Kur'ân, nefisleri titreten, kalplere tesir eden ve kastedilen manayı ince ve akıcı bir şekilde ifade eden bir üslûba sahiptir.

Kur'ân'da bir sîgadan diğerine geçiş ile kastedilen mana, sağlamlaşır. Bir geçişte birçok fayda bir araya gelir. Beşer, benzerini getiremediği için; bazen bir âyette birçok geçiş söz konusu olabilir; terkîbdeki yüksek beyânı ve manalardaki hünerinden dolayı amaca ulaşması nedeniyle, üslûp aynı seviyede akıp gider. İltifâtın özel bazı fayda ve amaçları nedeniyle, açıklamanın kolay bir şekilde geldiği yerler de söz konusudur. Bu faydaların bulunmasına önem vermek Kur'ân'ın içcâzını gösterir. Benim burada yaptığım, (iltifâtın) söz konusu amaçlarını saymak değil, sadece onlardan bir demet sunmaktır.

[3. İltifâtın Amaçları]

3. 1. Saygı ve Hürmet

Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ . إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ . / Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsûstur. O, Rahmân ve Rahîmdir. Din Günü'nün sahibidir. Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Sen'den yardım isteriz”¹⁰.

Âyetler, gıyâbî üslûb üzere hamd ve senâ ile başlamış, sonra “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ / yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Sen'den yardım isteriz” cümlesiyle hitâbî üslûba geçmiştir. Eğer (âyetin) siyâkî iltifât üslûbuna göre gelmeseydi, şöyle olurdu: “Yalnız O'na kulluk ederiz / إِيَّاكَ نَعْبُدُ”. Fakat Kur'ânî anlatım lafzı güzel, nazmı benzersiz ve manası güçlü olduğu için, yüce bir üslûb üzeredir. Bu da, hamd ve senâ ile Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini gösteren yüce sıfatların takdîm edilmesinden kaynaklanan durumun gerektirdiği bir yöntemdir. Burada kulluk ve yardım istemede başkası değil, sadece Allah söz konusu olduğundan dolayı; muhatabın şanına saygı ve hürmet için, hitâb üslûbuna geçiş gerekmiştir.

Allah'ın “إِيَّاكَ نَعْبُدُ / yalnız Sana kulluk ederiz” sözü, haber verme anlamına hamledilmez; ancak kulluğu ve kulluğun sadece her türlü eksiklikten uzak olan Allah'a mahsus olduğunu ikrâr manasına gelir. Eğer söz gıyâbî üslûb ile gelseydi,

10 Fâtiha 1/2-4T

hitâb üslûbunda bulduğumuz yakınlığı hissettirmezdi; (ancak) hâzır olana hitâb yakınlığı ve duâyı işitmesini hissettirdi. Eğer hitâb üslubu olmasaydı; Allah'a saygı ile yönelmeyi, kulun diliyle bu konudaki şehâdetini ve hakîki kulluğun kalbine yerleştiğini gösteren “إِيَّاكَ تَعْبُدُ” âyetindeki yüce, hârika ve üstün manalar kaybolurdu.

Bundan daha fazla olarak, (okuyucuya) açıklanmış olsun diye, (belirtmek gerekir ki) iltifat üslûbu zorlama ve süsleme olmaksızın yerinde kullanılır; manaları açıklama ve beyân ile sağlamlaştırarak aksettirir. Allah'ın şu âyetini oku(yun): “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا. إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ / Âyetlerimizi göstermek için, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah her türlü eksiklikten uzaktır. Şüphesiz O, her şeyi işitir ve görür”¹¹. Allah'ı hamd ile senâ etmede ve O'na işaret eden yüce sıfatları zikretmede, kendisine dönülecek olan mülkün mutlak sahibine yönelmeye bir çağrı bulunmaktadır.

Sözün belâgatinden ve fesahati ihlâl etmemesinden anlaşılıyor ki, ayetteki terkîb sanki tek bir kalıp ya da iple dizilmiş bir gerdanlıktır. Manaları dağınık değildir ve söylendiğinde bir manadan diğerine veya başka bir maksada geçiş yoktur. Bu âyette gördüğümüz gibi, sözün sîgaları arasında belâgat, beceri, güzel ifade ve manalarının içeriği açılarından son hadde ulaşacak seviyedeki geçişe, sözü üstün derecelere ulaştırmış olan fesâhat ve beyân erbâbı bile güç yetiremez.

Bir düşün(ün) âyetin siyâkı nasıl *tekil ifade* ve *gâib üslûbu*yla başlayıp sonra *mütekellim üslûbu*yla *çoğul ifadeye* geçiyor: “بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا / Âyetlerimizi göstermek için,... çevresini mübârek kıldığımız”. Sonra da âyetin sonunda *gâib üslûbu*yla başka bir geçiş başlıyor: “إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ / Şüphesiz O, her şeyi işitir ve görür”.

Burada konuşma üslûbuna geçmek, mana ile uyumlu ve âhenklidir. Âyet “سُبْحَانَ” ile -ki o, Allah'ı tenzih ve takdistir- başladığında, “أَسْرَيْنَا / götürdüğümüz” değil; âyetin siyâkını, mananın yönünü ve bu olağanüstü olayda Allah'ın azametini açıklamak sûretiyle, “أَسْرَى / götüren” demek uygundur. Bu, Hz. Peygamber'in (sas) *İsrâ* olayıdır. Bu olay, müşrikler tarafından çokça tartışma konusu yapılmıştır. *İsrâ'nın* hikmetini açıklamak için, sözün gereği olarak, Allah'ın mülkünde ve sultanlığında azameti ile; peygamberlerin ibâdet ettiği, vahyin indiği Mescid-i Aksâ'ya has kıldığı bereketler ve mucizelere saygı olsun diye, iltifâtın konuşma sîgasıyla gelmesi gerekmiştir. O nedenle Allah, uyumlu kelimeler ile harfler ve kısa ibarelerle çok sayıda manalar içeren kelimeler hâlinde, “بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا / âyetlerimizi göstermek için,... çevresini mübârek kıldığımız” buyurmuştur.

Allah'ın “إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ / şüphesiz O, her şeyi işitir ve görür” sözündeki

11 İsrâ 17/1.

gâib üslûbuna son geçiş, nefislerdeki korkuyu artırmak ve Allah'ın azametini hissettirmek için gelmiştir. Çünkü Allah her şeyi egemenliği altında bulundurmaya ve kontrol etmeyi kendine has kılmıştır. O, bütün sözleri işiten ve elçisinin bütün hallerini görendir. Böylece burada, yerinde uygun bir fâsıla gelmiştir.

3. 2. Kınama ve Azarlama

Kınama ve azarlama, iltifât veya başka üslûplarla, çeşitli şekillerde Kur'an-ı Kerim'de çokça bulunmaktadır. Bunda bir gariplik yoktur, zira kâfirlerden uygun-suz kelimeler ve hastalıklı, câhilâne hareketler sâdir olmaktadır. Bu sebeple Kur'an onların düşüncelerini yalanlamak ve yaptıklarını sevimsiz göstermek için kınama üslûbunu kullanmıştır.

İltifât üslûbuyla gelen şu âyet buna örnektir: “وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا . لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا / *Rahmân bir çocuk edindi*” dediler. ‘Siz çok kötü bir şey ortaya attınız’¹².

Sözün akışı burada “جَاءُوا / attılar” demeyi gerektirmektedir, ancak burada muhatabın iddia ve iftirâlarına reddiye olsun diye, muhataba dönülmesi ve sözün açıkça ona yöneltilmesi uygun olan azarlama ve kınama üslûbu vardır. Zira müşriklerin cehâleti ve beyinsizliği öyle bir sınıra ulaştı ki Allah'a çocuk isnâd ettiler. Halbuki O'nun çocuğa ihtiyacı yoktur, bütün varlık O'nun mülküdür! Allah onların isnâd ettikleri şeylerden uzaktır. Bundan dolayı Allah onların akıllarını tutarsız gördü, iftirâlarından ve çirkin sözlerinden dolayı şiddetli bir şekilde onları kınayıp azarladı ve muhatab üslûbuyla, “لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا / *Siz çok kötü bir şey ortaya attınız*” buyurdu.

Eğer düşünürsen(iz), bu noktada onların muhatab alınması daha faydalıdır. Çünkü ihânet durumunda, hâzır olanı azarlamak belâgat açısından daha iyidir. Yine ibâre, düşüncelerine uygun olarak gelir de; azarlama ve paylama kendilerine yönelir ve böylece anlarlar ki muhatab kendileridir.

Bu şekildeki anlatım burada hedefe yönelik olarak güçlü lafızlara hizmet eder: “لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا / *Siz çok kötü bir şey ortaya attınız*”. Âyetteki “لَقَدْ” ifadesi sözü te'kid eder ve bunu güçlü bir söz takip eder. Burada onların ortaya attıkları şeyin Allah'a bir iftirâ olduğunda şüphe yoktur. Âyet, onları küçültmek ve tahkîr etmek için, söylediklerini “şey” diye niteledi. Devamında kendisine yüklenen anlam, çınlama ve güçlü nağme ile “إِدًّا/idden” kelimesini tercih etti ki, sözün içeriğiyle uyumlu olsun ve söylediklerinin büyüklüğü (!) ortaya çıksın. “إِدًّا/idden” kötü, iğrenç ve menfûr bir şeydir¹³. Burada konuşma esnasında durumu güçlü bir ses ile tasvîr edecek bir ekleme söz konusu olduğunda, manayı ifade etmek için bunun yerine geçecek daha güçlü bir kelime yoktur.

Anlatım, büyük iftirâya uygun olarak, güçlü bir şekilde gelmiştir. Şöyle ki,

12 Meryem 19/88-89.

13 Firûzâbâdi, *age*, “E-d” Mad..

şekle ve manaya dayanan bir yapının yerine geçecek iltifât üslûbuyla gelmiştir. On-
dan tek bir kelime eksilse, mana da giderdi. Zira terkîb sadece lafızlarla vardır ve
lafızlar manalarla bağlantılıdır. Bu da bâtila saldırıp onu tamamen reddeden bir
anlatım ile olur. Çok güçlü bir şekilde diğer âyetlerle en üst noktada desteklenen
hakîkati ortaya koyar: “وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا” / *Evlat edinmek Rahmân'ın şânına
yakışmaz*¹⁴.

Fesâdın söz konusu olduğu durumlarda, âyetlerin sert bir hamle ve kınama ve
azarlama ile geldiği yerlerinden biri de şudur: “فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ”
أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَأَصْحَابُ حَتِّمْ . وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَأَصْحَابُ حَتِّمْ . وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَأَصْحَابُ حَتِّمْ .
(*Ey münâfiklar*) idareyi ele alırsanız, sizden yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanız ve akrabalık bağlarını kes-
meniz beklenmez mi?! İşte Allah'ın kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği bunlardır¹⁵.

Burada üslup, İslâm'dan yüz çevirip câhiliye âdetlerine yönelenlere karşı, *gâib*
sîgasından *muhatab* sîgasına geçmiştir. O câhiliye fesâd doludur ve sıla-i rahim'in
kesildiği dönemdir. Kur'ân bütün bunları ortadan kaldırmak için gelmiştir.
Katâde'nin (117/735) şöyle dediği rivâyet edilir: “Bir düşünün, toplum Kur'ândan
yüz çevirdiğinde nasıl olur? Onlar haram kılınan kanı dökmediler mi?! Sıla-i rahîm'i
kesmediler mi?! Rahmâna isyân etmediler mi?!¹⁶”

Kur'ân, hayat nizâmı ve ümmetin anayasasıdır. Ümmetin durumu Kur'ân'a
tâbi olmakla iyi olur, ümmet böylelikle mutlu olur ve yükselir. Ümmet Kur'ândan
uzaklaşmak sûretiyle dağılır, bitkin düşer ve İslâm'ın ayıkladığı câhiliye âdet ve uy-
gulamalarına döner, ümmetin zihinleri dejenere olur. Âyetteki hitâb üslûbu, nef-
sin derinliklerine dalıp onun yönünü sınırlandırarak, yönelmesi gereken üslûbu
açıklıyor. Câhiliye'nin kendisini baştan çıkardığı ve akli dejenere olan kişi, yol-
daki işaretleri açıklayan sarîh hitâb üslûbundan başka neye layık olur?! Kınama
ve lânetten başka neyi hak eder?! Allah şöyle buyurmuştur: “أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَأَصْحَابُ حَتِّمْ .
وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَأَصْحَابُ حَتِّمْ . وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَأَصْحَابُ حَتِّمْ .
/ İşte Allah'ın kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği bunlardır”.
Burada sözün akışı onlardan söz ederek sonlarının geldiğini ifade etmeye geçmiş-
tir. Allah, onları rahmetinden uzaklaştırmış ve onları hakkı dinlemeye karşı sağır,
gözlerini de hakkı görmeye karşı kör yapmıştır.

3. 3. Nasihat ve İrşâd

İltifât üslûbu, tercih edilen bir üslûp olarak, bazen nasihat ve irşâd manasında
da kullanılabilir. Allah, söz ile sözün makamı arasında bir âhenk içerisinde şöyle
buyurmuştur: “وَمَا لِي لَأَعْبُدَ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ” / *Beni yoktan yaratana niye kulluk
etmeyeyim?! Hepiniz O'na döndürüleceksiniz*¹⁷.

14 Meryem 19/92.

15 Muhammed 47/22-23.

16 Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen et-Tabresî (548/1153); *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1371/1951, IX/104.

17 Yâ-sîn 36/22.

Bu söz, şehrin öte yakasından gelip Allah'a tevhîd üzere inanmaya ve kulluk etmeye çağıran bir adamın dilinden dökülmüştür. İstenilen hedefe ulaşmak için, daveti irşâd ve nasihat amacı ile nezâket içerisinde gerçekleşmiştir. Bu konuda özel bir yöntem takip etmiş ve sözün akışı kendine dönük bir konuşmadan kavmine dönük bir konuşmaya geçmiştir: Allah, “وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ / hepiniz O'na döndürüleceksiniz” demiş, sözün siyâkının gerektirdiği üzere “وَإِلَيْهِ أُرْجَعُ / ben O'na döndürüleceğim” dememiştir.

Burada üslup değişmektedir; ancak bu, sözü süslemek veya manayı ifade etmede herhangi bir rolü olmayan lafızlarla boyamak için değil; sadece lafız ile mananın bir olması ve aralarında sağlam bir bağlantı olması içindir. “وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ” وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ / Beni yoktan yaratana niye kulluk etmeyeyim?!” dediğinde; nefis, sözün tamamını arzulamış ve Allah “وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ / hepiniz O'na döndürüleceksiniz” buyurmuş ve böylece onlara sadece Allah'a dönüp varacaklarını beyân etmiştir. Bu, davet ettiği şeye daha çabuk itâat edilsin ve içinde buldukları inkâr ve yalanlamayı terk etmek yönündeki çağrı daha iyi gerçekleşsin diyedir. Câr ve mecûr, dönüşün başkasına değil sadece Allah'a olduğu konusunda uyararak için, “وَإِلَيْهِ/O'na” şeklinde gelmiştir. Sözü teyîd ve maksadı dinleyicinin zihnine yerleştirmek için, bu daha belîğdir. Eğer câr ve mecûr tehîr edilseydi, bu mananın hepsini kaybederdik. Anlatımdaki belâgat gider, fesâhat de düşerdi. Biz deriz ki bu anlatım tarzı güzeldir ve bu anlatım tarzının altında daraltılması mümkün olmayan nice belâgat manaları bulunmaktadır.

Şu âyet de bunun bir örneğidir: “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا... / Onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'hayır, biz babalarımızdan gördüklerimize uyarız' derler...”¹⁸

Bu, aynı zamanda nasihat, öğüt ve irşâd manasına gelen bir iltifâttır. Allah insanları şeytanın adımlarına uymaktan nehyettiğinde, onlara hidâyeti ve doğru yolu göstermiştir ki, bu da Allahın indirdiklerine tâbi olmaktır. Allah'ın “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ / onlara ... denildiğinde” âyetinde, “لَهُمْ / onlara” ibâresindeki zamir, zikredilmiş olan insanlara râcidir.

Burada nasihat atalarını dalâlette taklîd eden kimselere gaib üslûbuyla gelmiştir ve sanki söz akıllı başka bir kavme kurtuluş yolu ile sözün en güzel bir durumda nezâket ve letâfet içerisinde geldiği hidâyet ve irşâd üslûplarından birini göstermek içindir. Ancak buna rağmen, onlar yine yüz çevirmişler ve atalarına tâbi olmaktan ısrar ederek; “بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا / hayır, biz babalarımızdan gördüklerimize uyarız” demişlerdir. Basîretleri zayıflamış ve akılları körelmiştir. Ardından Allah da: “أَوَلَوْ كَانُوا هُمُ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ / ya babaları akıllarını kullanmamış ve doğru yolu bulamamış kimseler idilerse” buyurmuştur.

18 Bakara 2/170.

3. 4. İnkâr ve Ayıplama

Sözün, dalâlet ehlinin söz ve davranışlarını reddetmek, ayıplamak ve azarlamak üzere, iltifât üslûbuyla ve sağlam bir yapı ve âhenkli bir nazım ile geldiği yerler de bulunmaktadır. Onlar, apaçık hakkı inkâr ederek, sapıklığa dalmışlardır. Şu âyette anlatıldığı gibi: “هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ . حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ . وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَلُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ . لَئِن أُجِيبْنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ . / Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. Hatta siz gemilerde iken ve gemiler uygun bir rüzgârla yolcularını götürmekte olup yolcular bu durumdan hoşnutken; gemilere şiddetli bir fırtına geldiğinde ve dalgaların her yönden gelip kendilerinin kuşatıldığını anladıklarında, yolcular dîni yalnızca Allah'a has kılarak şöyle duâ ederler: 'Eğer bizi bundan kurtarırsan, kesinlikle şükredenlerden olacağız'¹⁹.

Âyet, nefes kesen bir açıklama, hârika bir üslûb ve kendisine dayanılıp güvenilen bir ifade ile gelmiştir: “هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ / Sizi karada ve denizde yürüten O'dur”. Bu, inancı oluşturan ve ışığı kalplerde yansıyan büyük bir nimettir. Âyet sonra başka bir kavimden bahsederek, “وَجَرَيْنَ بِهِمْ”e ve hitâb üslûbuyla da “أَجِيبْنَا”ya geçmiştir. Aslında bağlam “وَجَرَيْنَ بِكُمْ” demeyi gerektiriyorken, mana daha başka bir ifadeyi gerekli kılmıştır ki, böylece ibâre manaya uygun olup onu ifade etsin ve kınama hak etmeyenleri de kapsamasın. Çünkü kınamanın hedefi, Allah'ın kendilerini kurtardıktan sonra yeryüzünde bozgunculuk çıkaran ve bu sebeple Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: “فَلَمَّا ... / Allah onları kurtarıncı, bir de bakarsınız ki yeryüzünde (haksız yere) bozgunculuk yaparlar...”²⁰.

Anlamın formülasyonunu ve âyetin içerdiği maksatları perçinlemek şunu göstermiştir ki, eğer söz gâib üslûbuna sevkedilmemiş olsaydı; sözün belâgat itibarı gider, parlaklığı kaybolur ve söz, anlamı ifade edemezdi. Ancak Kur'anî anlatım, belâgat ve icâzın zirvesinde gelmiştir. Kelimelerin konulması, düzenlenmesi ve kalıba dökülmesi ile nazımın inceliği ve tertibinin güzelliği açısından; Kur'an, müfredâtını bütünlük içerisinde ve sağlam bir şekilde sunmuştur.

İnkâr ve ayıplama ile gelen âyetlerden biri de şudur: “فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدَ بِالِدَيْنَ / Buna rağmen seni Din Gününü yalanlamaya götüren nedir?!”²¹. Burada insana yönelik kınama, azarlama ve paylamada bir artış olarak, iltifât gâib sîgasından muhatab sîgasına geçmiştir. Bu açık beyân ve kesin delillerden sonra, Allah'a ve âhîret gününe imân etmek gerekir. Çünkü insanın *nutfeden* yaratılması ve güzel bir şekilde, benzersiz bir biçimde var edilmesi; Allah'ın yaratma, yeniden diriltme ve cezâ ve mükâfat verme kudretinin en açık delillerindendir. Bu kesin deliller ve net kanıtlar

19 Yûnus 10/22.

20 Yûnus 10/23.

21 Tin 95/7.

ile iknâ olmayan kimse, reddedilmeyi ve alay edilmeyi hak etmiş; bunun üzerine Allah, şeytana kulluk eden bu inkârcının aklını küçümseyen bir soru üslûbu ile şöyle buyurmuştur: “فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدَ بِالِدِّينِ / Buna rağmen seni Din Gününü yalanlamaya götüren nedir?!”. Bir düşün(ün), söz nasıl da öncesi ile bağlantılı ve onu açıklayan bir şekilde, en güzel bir te'lif ve en sağlam bir düzen içerisinde gelmiştir.

3. 5. İstihzâ ve Tahkîr

Bu (çeşit iltifât), Kur'ân'ın belâgat ve maharetin zirvesinde sunduğu bir örnektir. Allah'ın şu âyetinde olduğu gibi: “فَلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ . جَمَعَهُمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ . ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ . لَأَكَلُونَ مِن نَّجْوَىٰ مَنْ رَقَعُوا . فَمَا لَأُولَئِكَ مِنْهَا الْبُطُونَ . فَتَسَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ . هَذَا نَزْلُهَا يَوْمَ الدِّينِ . فَتَسَارِبُونَ شُرْبِ الْهَيْمِ . / De ki: ‘Şüphesiz hem öncekiler hem sonrakilere, belli bir günün kararlaştırılmış anında bir araya toplanacaklardır. Sonra ‘siz ey sapık yalancılar, kesinlikle zakkum ağacından yiyeceksiniz ve onunla karınlarımızı dolduracaksınız. Üzerine kaynar sudan içeceksiniz, hem de susuz develerin içişi gibi içeceksiniz’. İşte Din Günü onların ağırlanması böyledir”²².

Âyetler, gâfillerin gözünü açmak ve onlara doğru yolu göstermek için, kıyâmet sahnelerini ihtivâ etmektedir. Yalancı sapıkların durumunu, onların yeme içmelerini açıklamaktadır. Onlar, yiyecek olarak zakkum ağacından, içecek olarak da kaynar sudan başkasını hak etmemişlerdir. Daha sonra içiş biçimleri açıklanmış ve Allah şöyle buyurmuştur: “فَتَسَارِبُونَ شُرْبِ الْهَيْمِ / Susuz develerin içişi gibi içeceksiniz”. el-Him'in susamış deve olduğu söylenilmiştir²³. Zü'r-Rumme (117/735) der ki:

Susamış deve gibiyim, (fakat) soğuk su yok.

Öyle bir susuzluk ki, onu giderecek şey yok.

Allah, bu sapıkları hallerinden tiksitmeye çağırın böyle çirkin bir sûrette tasvîr ettikten sonra, benzersiz bir belâgat üslûbuyla onlarla istihzâ etmiş ve onlara hakaret etmiştir. “هَذَا نَزْلُهَا يَوْمَ الدِّينِ / İşte Din Günü onların ağırlanması böyledir” buyurmuş ve onları tehdit ettikten sonra muhatab almamıştır. Çünkü onlar hitâb edilmeyi değil, varacakları ve misâfir edilecekleri yere işâreten gâib sîgasıyla, bu mertebeden düşürülmeyi hak etmişlerdir. Böylece söz de lafzı az, manası çok bir şekilde îcâz (kısaltma) ile; büyük bir üslûb, ince bir akış ve sağlam bir mana ile gelmiştir.

Allah'ın şu âyetleri de bu üslûb üzere gelmiştir: “وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا / Allah ile melekler arasında bir nesep iddia ettiler”²⁴; “فَالْيَوْمَ لَا يَخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ”²⁵; “artık o gün ne ateşten çıkarılacaklar ne de Allah'ı hoşnut etmeleri istenir”²⁵.

²² Vâkıa 56/49-56.

²³ Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Suriye, IV/295.

²⁴ Sâffât 37/158.

²⁵ Câsiye 45/35

İki âyette de, istihzâ ve tahkîr maksadıyla, hitâb üslûbundan gâib üslûbuna geçiş söz konusudur. Melekleri Allah'ın kızı sayan ve Allah ile cinler arasında neseb iddiasında bulunanlara uygun olan üslûb budur. Onlar bu bâtl iddialarıyla hitâb edilmeye müstahak ve layık değillerdir. Aynı şekilde Allah'ı inkâr edip şeytana tâbi olan bu kâfirlere hakaret üslûbu uygundur. Onlar küçük düşürülmeyi, küçümsenmeyi ve Allah'ın rahmetinden ve rızâsından uzaklaştırılmayı hak etmişlerdir.

İki âyette de hitâb üslûbundan gâib üslûbuna geçiş, manaya kuvvet katmış ve cümle sanki tek bir kalıpta dökülmüş kelimeler halinde, son derece amaca uygun şekilde gelmiştir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'deki iltifât üslûbu, en yüksek beyân ve en üstün belâgat ile gelmiştir. Kur'an'ın muhataplara göre değişen çeşitli (anlatım) tarzları vardır ve bunların çeşitli fayda ve amaçları bulunmaktadır. (Bu çalışmada), söz konusu belâgat metodunun (iltifâtın) içerdiği fayda ve amaçların çoğundan az sayıdaki bazılarını zikrettim. Övgü ifade eden ve arz etmediğimiz iltifâtlar (da) vardır. "أُوَيْتِكَ هُم" / *İşte doğru yolda olanlar bunlardır*²⁶ gibi. Bir diğeri, övgü ve teşrîfâta tahsîs edilmiştir: "فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ" / *O halde Rabbin için namaz kıl, kurban kes*²⁷. Ve azarlama kastedilen üçüncüsü: "وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى" / *Ne biliyorsun, belki de arınacak!*²⁸. (İltifâtın) Kur'an'ın icâzını gösteren başka teknikleri de bulunmaktadır, ancak az olduğu için onlara yer vermedik. Bu icâzı öğrenmek isteyen(ler) için bunlar yeterlidir. İltifâtın ayrıntılarının, manayı ifade etmede rolü ve birbirleriyle bağlantısı ve uyumu olduğu için icâzı taşıyan delillerin içine gizlendiğini görürsün. Kur'an'ın terkîblerinde, yaratılmışların benzerini getirmekten âciz kaldığı sihirli bir beyân, ince bir telîf ve benzersiz bir hüküm vardır. Kur'an'ın güzelliği bütün yönlerine; manasına, nazmına, akıcılığına, dile kolay gelmesine ve nefis(ler)de oluşturduğu rızâ ve kabul mekiine yayılmış olan üslûbu benzersizdir.

Kaynakça

- Advânî, İbn Ebu'l-Asba' (600 ?/1203); *Bedîu'l-Kur'an*, Dâru Nahdâti Mısır, Mısır.
 Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrâhîm (749/1348); *et-Tirâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut.
 Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed İbn Tayyib (403/1013), *İcâzü'l-Kur'an*, Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 4. bsk., 1397/1978.
 Cürçânî, Abdülkâhir (816/1413); *Esrâru'l-Belâga*, Kahire.
 _____, *Delâilü'l-İcâz*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1402/1981.
 Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed (951/1544), *Tefsîru Ebi's-Suûd*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut.

26 Hucurât 49/7.

27 Kevser 108/2

28 Abese 80/2.

- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (816/1414); *el-Kâmûsü'l-Muhît*, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut.
- Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî (725/1324); *Tefsîru'l-Hâzin*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. bsk., 1375/1955.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn (637/1239); *el-Meselû's-Sâir*, Dâru'r-Rufâî, Riyad.
- İbnü'l-Fâris, Ebu'l-Hasen İbn Zekeriyâ (395/1004); *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Dâru'l-Kütübi'l-İlimiyye, İnan, 1401.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl (774/1372); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Suriye.
- Kutub, Seyyid (1386/1967); *fi Zılâli'l-Kur'ân*, Darûş-Şurûk, Beyrut, 1405/1985.
- Sâbûnî, Muhammed Ali; *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1405/1985.
- Süyûtî, Celâlüddîn (911/1532); *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1398/1978.
- Tabresî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen (548/1153); *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1371/1951.
- Teymî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (209/824); *Mecâzü'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, 2. bsk., Beyrut, 1401/1981.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer (538/1143); *el-Keşşâf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah (932/1525); *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.